

FIGYELŐ

Szinnyei–Gulyás–Viczián. Ha egy országban a kultúra fejlettségi fokát kívánjuk lemérni, s ha ez egyáltalán lehetséges, erre, legalábbis a XVIII. század óta, nem a költők száma vagy a feltalálók sora a legalkalmasabb (mert egy Bolyai vagy egy Madách szenije viszonylag szerény körülmények között is kivirágzik), hanem a kultúra háttérhálózata, a segédtudományok mindenkori állapota. Éppen úgy, mint ahogy az információk zavartalan áramlásának, a politikai restriktciók megszűnte óta, elsősorban a telekommunikációs eszköztár milyensége a fokmérője, nem pedig egyes kivételes képességű szakember tájékozottsága. A telekommunikáció területén az utóbbi néhány év leforgása alatt évtizedek elmaradottságát pótoltuk be, ugyanez, sajnos, nem mondható el a segédtudományok állapotáról.

A nemzeti jellegű segédtudományok három alappillére a szótár, a lexikon és a bibliográfia. Ezek nélkül az autochton nemzeti kultúra nem képes megállni a saját lábán.

A magyar szótáriródalom az elmúlt évtizedekben felvirágzott. Ez a felvirágzás elsősorban a kétnyelvű szótárakra vonatkozik, a világnyelvek leg többjén (pl. angol, francia, német, orosz, olasz) a kor kívánalmainak megfelelő nagyszótár áll rendelkezésünkre, melyek közül többet javított és bővített kiadásban kap kézhez a nagyközönség. Készül, habár lassacskán, a magyarországi latinság nagyszótára is. A magyar nyelv nagyszótára viszont, melynek anyaggyűjtését még a század elején határozták el a nyelvészek, még mindig cédulákban hever, és az utóbbi évtizedekben maga az anyaggyűjtés is akadozik, ha teljesen nem is maradt abba. A hétkötetes középszótár (1959–1962) volt hivatva ideiglenesen a nagyszótár hiányát pótolni, legjobb íróinktól vett impresszív példatárral. Ennek alapján készült, bár több szócikket tartalmaz a kézisótár (1972), melyben már nem találunk annyi vitatható stílusminősítést és meghatározást, mint közvetlen elődjében. Mindkét szótár számos változatlan utánnomásban forog közkezen, annak ellenére, hogy mindkettő anyaga felújításra és kiegészítésre szorul. Nincsen tehát a kor színvonalán álló középszótárunk, hogy a magyar nyelv nagyszótáráról ne is beszéljünk. A TESZ (1967–1984), mely a torzóban maradt Gombocz-Melich utódjaként készült, viszont nem eléggé átgondolt alapelvek alapján állt össze és semmiképpen nem felel meg a címében ígért „történeti” princípiumnak. Egyrészt ehhez sokkal több összetett szó adatolására lett volna szükség benne, mert az összetett szavak első (ismert) előfordulási dátuma becses művelődéstörténeti jelentőséggel bír. Másrészt a „nemzetközi” illetve „vándorszavak”-nak minősített kategória fából vaskarika, hiszen a szinkronikus elvet érvényesíti egy explicite diakronikus elvek alapján szerkesztett szótárban. Ugyanígy, szemantikailag pontatlan a „bizonytalan eredetű” minősítés, mivel ez szubjektív kategória. Egy szó lehet „ismeretlen”, „vitatott”, „megállapíthatatlan” eredetű; a „bizonytalan” eredet csupán a mindenkori ismereteink végességére utal anélkül, hogy ezt beismernénk, szemben a „megállapíthatatlan” kategóriával, mely beismeri pillanatnyi ismereteink hiányosságát. A történeti elvet a korszak monumentális vállalkozása, Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára* (1975–) valósítja meg maradéktalanul, reméljük e vállalkozás nem marad torzóban. Ugyanez vonatkozik

az *Új magyar tájszótár*ra (1979–) is, mely elsősorban a már létező tájszótárak kumulációja kíván lenni, kiegészítésekkel.

A könyvészlet, pontosabban a bibliográfiák területén sem maradéktalanul kielégítő a helyzet. Az OSzK nyomtatott katalógusa soha nem készült el (az alapító nyomtatott katalógusa ma már történeti kuriózum), annak ellenére, hogy minden ország nemzeti könyvtárának az ország teljes könyvtermésének tárolása mellett elsőrendű feladata az anyag maradandó (tehát nyomtatott) formában történő leírása. Időközben nálunk is megtörtént a technológia váltás, s ezzel a nyomtatott katalógus sorsa megpecsételődött, most már ugyanis nem is lesz szükség rá, ha a teljes anyag számítógépes feldolgozásra kerül. (Ez egyelőre még a jövő zenéje.) Igaz, a nemzeti bibliográfiában tátongó legnagyobb hézag (1921–1944) megszüntetése sikerült, ugyanakkor a RMK felújításának szánt RMNY kiadása (egyelőre legalábbis) szünetel. Ráadásul a nemzeti bibliográfia éves kumulációja megengedhetetlenül hosszú átfutási idő alatt készül; ugyanez vonatkozik a folyóiratok repertóriumára is.

Az irodalomtörténeti bibliográfiák sora Kozocsa egyszemélyes vállalkozásaként indult, aki ezeket szorgalmasan készítette, mindaddig, amíg ebben meg nem gátolta a szakmai féltékenység (1932–1965). A bibliográfiai kézikönyvből viszont, noha az anyaggyűjtés lezárásának időpontja 1970, még mindig hiányzik két kötet. Mint hírlik az OSzK éves irodalomtörténeti összegezése (1976–) és a Pajkossy György szerkesztésében megjelent öt éves kumulációk éppen a megszűnés előtt állnak. Az ugyanilyen hosszadalmas átfutási idő alatt készülő és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság égisze alatt megjelenő éves szakbibliográfia (1977–) egyelőre még a porondon maradt. A látogató marslakó egyébként is csodálkozna, hogy miért volt szükség egymást nagyrészt átfedő bibliográfiákra olyan országban, ahol a folyamatos adatfeldolgozás krónikusan akadozik.

A legtöbb pótolni való a magyar lexikográfia terén mutatkozik. Egyrészt igaz, hogy számos kitűnő szaklexikon jelent meg az elmúlt negyven év során (pl. a *Világirodalmi lexikon*, 1970–1995), de a *Révai Nagylexikona* (1911–1935) és a nemrégiben megindult *Magyar Nagylexikon* (1994–) között, tehát majdnem egy évszázad alatt, nemzetközi mércével is mérhető általános nagylexikon nem került kiadásra. Annak ellenére, hogy újabban még szakmai körökben is divat a reprint kiadásban újra közkézen forgó *Révai Nagylexikonát* leszólni (a leggyakoribb vád az, hogy a *Pallas Nagylexikona* jobb volt, ami képtelenség, hiszen aki valamelyest is összehasonlítja a két lexikont, könnyen meggyőződhet arról, hogy a Révai valójában a Pallas új, javított és bővített kiadásának tekinthető, s hogy rövidebb cikkek gyakran szó szerint kerültek az előbbiből az utóbbiba). Éppen ezért van értelme kimondani azt, hogy a *Révai Nagylexikona* az *Encyclopaedia Britannica*, a nagy *Larousse*, illetve a *Brockhaus* társaságában említhető mint nemzetközi mércével is mérhető összefoglalása a XIX. század végi, XX. század eleji magyar nyelvű tudományosságának. A későbbi általános lexikonokról ugyanez nem mondható el, a mélypontot az *Új magyar lexikon* (1959–1962) érte el, nemcsak igen szűkös terjedelme miatt, hanem az ötvenes évek szemellenzős marxista tudományoskodása miatt is, melynek egyik jellemzője egyes személyiségek olyan minősítő jelzői, melyek gyakran a becsületsértés fogalmát is kimerítik. Belegondolni is elképesztő, hogy ez a 6 kötetes lexikon 15 új (változatlan!) lenyomatban és két vékonyka pótkötettel képviselte a tudományosság magyar nyelvű összefoglalását 30 éven át!

Az utóbbi években megelégnünk az általános lexikonok kiadása, bár a legjobb idegen nyelvről fordított lexikon sem pótolja a legsilányabb hazai összefoglalást sem. Vonatkozik ez a nemrégiben megjelentetett *Magyar Larousse*-ra (1991–1993) éppúgy, mint a kiadás alatt álló magyar *Encyclopaedia Britannicára* (1994–) is. Ezért is tragédiába illő fejezete a magyar lexikográfiának a *Magyar Nagylexikon* küszöbön álló fiaskója. Ez a lexikon ugyanis kiállításban, tipográfiai megoldásaiban, és annak újrafelfedezésével, hogy az illusztrációk a vonatkozó szöveg alá, főleg vagy mellé is kerülhetnek, versenyképes a kortárs európai lexikonok társaságában, nemcsak kiállí-

tásban, hanem az adatok megbízhatóságában és – tegyük hozzá –, a gondos mérlegelésről tanúságot tevő értékítéleteiben is. Ezt a lexikont, az *Encyclopaedia Britannica*, még ha publikálása befejeződik is, nem pótolhatja, mert egy idegen nyelvből (jól, rosszul) fordított lexikon anyagának legalább egyharmada teljesen fölösleges egy másik nyelvterületen. A magyar nyelvű kiegészítések pedig azt a tévhitet keltik, illetve támasztják alá, hogy ezek az inkorporált adatok az eredeti angol kiadásban is a használók rendelkezésére állnak. Ez pedig jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a ránk vonatkozó ismeretanyagról továbbra is hamis elképzeléseink legyenek. A rólunk kialakult *image*-ra vonatkozó hamis tudat sok fölösleges bajt okozott különösen legújabbkori történelmünk során, s az Európai Közösségbe való belépésünk előestéjén nagyobb szükségünk van a saját hamis tudatunk rektifikálására, mint valaha.

A nemzeti lexikonok legfontosabbika az életrajzi lexikon. Hagyományosan két fő típusát különböztetjük meg, a kurrens, tehát élő személyek adatait tartalmazó biográfiai lexikonokat, amelyekbe az adatközlő legtöbbször maga a címszó tárgyát képező személy, ezért a legfontosabb életrajzi adatok megbízhatósága megfelel a kívánalmaknak, még akkor is ha csupán olyan adatokat tartalmaz, melyeket az adatközlő kíván nyilvánosságra hozni. Ezeknek, tehát a *Who's Who* típusú életrajzi lexikonoknak is két főtípusát különböztetjük meg a nemzeti (illetve országok, tájegységek, tehát pl. *Who's Who in Australia*, vagy *Who's Who in Central Europe*) és a szakma szerinti csoportosításokat (pl. *Who's Who in Medicine*). Ezen a téren 1990 után sikeresen felzárkóztunk, a két évente megjelenő *Magyar és Nemzetközi Ki Kicsoda* a legigényesebb adatkeresőt is kielégíti, s a két évenkénti újrakiadás pedig elegendő az adatok felfrissítésére. Csupán a nagy országok (elsősorban az USA és Anglia) esetében szükséges az évente való megjelenés. Ugyanígy, ma már nálunk is megjelennek szakmai *Who's Who*-k (pl. sport), melyek elsősorban a szakma szempontjait és értékrendjét tartják szem előtt. Kínos viszont, hogy az egyetlen angol nyelvű *Who's Who* egyelőre még mindig mint egyszemélyes vállalkozás, külföldön jelenik meg öt éves ciklusokban (*Prominent Hungarians, Home and Abroad*. Edited by Márton Fekete, 1966–). A kurrens életrajzi lexikonokban szereplő, de időközben elhunyt személyek adatait, Angliában legalább is, tízéves kumulációkban szokták összegyűjteni (*Who was Who, 1950–1960*), amely azután a nemzeti életrajzi lexikon kiegészítésének (a *Times* nekrológjai mellett) a legfontosabb forrása. Az angol *National Dictionary of National Biography* szerkesztési munkálatai már teljes erővel folynak. Az új kiadás a 2000 előtt elhunyt személyiségek életrajzát fogja tartalmazni és természetesen a már klasszikusnak számító, számtalan hosszúságú változatban, és a megjelenés óta tízévenként kiadott pótkötetekkel rendelkező DNB teljes anyagát is felfrissíti a kutatás.

Az angolhoz hasonló biolexikográfiai hagyomány nálunk természetesen nem létezik, annál is inkább, mert *par excellence* életrajzi lexikon kiadására egészen a legutóbbi időkig nem került sor. Ünnepe volt a magyar tudományosságnak, amikor, ha eléggé megkésve is, de megjelent a *Magyar életrajzi lexikon* (1967–1969), s jó tudni, hogy a vállalkozás nem fulladt ki; két pótkötet is megjelent, mely az 1990 (és nem az 1991, ahogy a második pótkötet állítja) előtt elhunyt személyiségek életrajzát tartalmazza. Hogy a *Magyar életrajzi lexikon* csupán a XX. század harmadik harmadának az elején kerül megvalósításra, anomáliás helyzet, melynek történeti okai vannak a kezdetek óta. Nálunk az általános életrajzi lexikont ugyanis az írói lexikon pótolja, attól kezdve, hogy Czvittinger Dávid németországi egyetemi hallgató korában, nemzeti önértetében megsértve összegyűjtötte a magyarországi írók adatait (*Specimen*, 1711) s ezáltal megalkotta az első magyar életrajzi lexikont. A magyar biolexikográfiában az *író* szót mindig is a szó legtágabb értelmében használjuk, szemben például az angollal, ahol ebben a tágabb értelemben (a modern korban) inkább *author*t szokás használni *writer* helyett. Mert minden írott műnek van szerzője (= author), ha nem is minden esetben ismerjük kiletét, de nem minden könyv szerzőjét tekinthetjük írónak (= writer), a szó szűkebb értelmében. Magyarul viszont előtaggal minősítjük az írot, s így beszél-

hetünk (többek között) történet-, dráma-, szak-, köz-, újság-, vagy regényíróról (érdekes módon kivétel a költő és a színpadi szerző). Akárhogy alakult is a biolexikográfiai hagyomány, magyarul az írói lexikon majdnem teljesen fedi az életrajzi lexikon tárgyát képező személyek névsorát (a legújabb korban legalábbis), hiszen élete során majdnem mindenki (lett légyen híres vagy hírhedt) hagyott hátra írásbeli megnyilvánulást, s ezzel megváltotta a tágan értelmezett írói lexikonba való bekerülés jogát. Éppen ezért a magyar írói lexikonok jelentősége mindig is túlmutatott a szigorúan vett irodalom tartományán és ezáltal pótolta az életrajzi lexikont.

Hagyományosan a magyar irodalmat tekintjük a magyar kultúra első számú (ha nem is kizárólagos) hordozójának. Ha viszont a szó tágabb értelmében vett magyar írókról beszélünk, a modern korban majdnem mindenki beletartozik ebbe a kategóriába, aki a magyar kultúrát gazdagította. Éppen ezért, ha magyar írókról beszélünk, a magyar kultúrát leltározzuk (Horváth János szerény kifejezésével élve). Ennek ellenére sem azok, akik ennek a legfontosabb segédtudománynak szentelték életüket, nem részesültek olyan mértékű anyagi vagy társadalmi megbecsülésben, amely arányban állna teljesítményük hasznosságával, sem pedig munkájuk kiadása nem kapta meg azokat az anyagi feltételeket, amelyek fontosságával arányban állnának.

A magyar életrajzi lexikonok mindmáig utolérhetetlen, monumentális teljesítménye Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* (I–XIV. Bp., 1890–1914), melyet egy évszázad használata után szerzője határozott névelővel ellátott vezetéknevén emlegetünk. Id. Szinnyei József nem érte meg, hogy vállalkozásának kiadása befejeződjék. Munkája nemcsak mint egyszemélyes vállalkozás párfját ritkító teljesítmény, hanem aprólékos adatgazdagsága miatt is a kor európai színvonalán álló lexikon; a benne összegyűjtött adatok kézikönyvről kézikönyvre vándoroltak. Nemcsak a korabeli lexikonok (pl. Révai), de még a *Magyar életrajzi lexikon* is számos életrajz esetében csak a Szinnyeire tudott hagyatkozni. (A Szinnyei megérdemelné, hogy számítógépes feldolgozással legalább név- és helységnévmutató készüljön hozzá. Egy ilyen végtelenül hasznos pótkötet elkészítése a mai számítertechnika mellett nem jelentene különösebb nehézséget.)

Folytatása, Gulyás Pál munkája szerencsétlenül járt. Moncsak azért mert szerzője mindössze 6 kötet megjelenését érte meg (A–D, 1939–1944); ezek is mindössze 180 példányban láttak napvilágot, tehát még a nagyobb könyvtárak mindegyikébe sem jutott el, főként külföldön, hanem azért, mert a háború végleg megakasztotta az egyébként is anyagi gondokkal küzdő vállalkozást. A teljes publikálatlan anyag részben megszerkesztve az MTA Könyvtárban porosodott a kiadás minden reménye nélkül. (E sorok írója már 1970-ben utalt a magyar tudományosság e kiáltó mulasztására, éppen a magyar lexikográfia áttekintése kapcsán. Vö. *Új Látóhatár* 1970. 249–258, illetve *Ungarn Jahrbuch* 1970. 169–170).

Ebben a kilátástalan helyzetben változás csak 1981-ben állott be, amikor Viczián János, a magyar életrajzi adattár szerkesztőjének tájékoztatása alapján az MTA Könyvtárának akkori főigazgatója, dr. Rózsa György a málladozó anyag prezerválása mellett döntött, és a sajtó alá rendezéssel megbízta Viczián Jánost. Így indult meg Gulyás 1925-ben befejezett munkája kiadásának folytatása, melynek anyagát Gulyás természetesen egész életében emendálta. (Ezért kerülhetett a most Viczián által kiadott kötetek egyikébe első cikkei alapján például Heller Ágnes. Vö. XIII: 242.)

Gulyás művének 1944-ben abbamaradt publikálása 46 év késéssel, 1990-ben indult meg újra, s eddig (1996) 11 kötet jelent meg 10,722 hasáb terjedelemben (Gulyás is, mint elődje, Szinnyei, a hasábokat számozta!) Az ígéretes újrakezdés után (Viczián János évente 1–3 kötet kiadását tervezte): 1992 4 kötet, 1993 4 kötet, 1995 2 kötet, a vállalkozás pillanatnyilag holtpontra jutott. (1996-ban nem jelent meg újabb kötet, a legutoljára kiadott XVII. kötet az L-betűt fejezte be.)

Viczián János éppen olyan kegyelettel folytatja elődje, Gulyás Pál hagyományát, mint ahogy Gulyás is folytatta Szinnyeiét. A kontinuitásnak mint értéknek a megbecsülését nem lehet eléggé

dicsérni, mert nálunk a tudományos életben éppúgy, mint ahogy ez a politikában divatos, mindig is csekély értéket tulajdonítottak neki a szakadatlan haladás hívei. Örvedetes tehát például, hogy a sokféle ortográfiával írt nevek bokrosítását (Gaál, Gál, Gáll) fonetikai alapon, Szinnyei egyik sok vesződségtől kimélő találmányát, Gulyás és Viczián is tiszteletben tartotta. A könnyű használhatóság elve ugyanis ezt megköveteli. Egy másik különleges értéke a Viczián által sajtó alá rendezett köteteknek, hogy sikerült következetesen megvalósítani a Gulyás által használt tipográfiai elrendezést, s a betűtípusok is messzemenően igazodnak a korábbi kötetekhez, olyannyira, hogy a Viczián-kiadás használói a kötetek felütésekor minden egyes alkalommal meggyőződhetnek arról, hogy „a Gulyást” tartják kézben.

Az első általa sajtó alá rendezett kötethez (VII., 1990) Viczián János tájékoztató jellegű bevezető tanulmányt csatolt. Ebben nem rejti véka alá Gulyás iránti tiszteletét: „A Magyar írók... a nemzeti önismeret egyik alpműve, mivel bemutatja azon írástudóinkat, akik bárhol, bármilyen nyelven, magyarként nemzetünk művelődését írásaikkal gyarapították.” (VII: XVI.) Amit viszont a Gulyás-hagyaték sorsáról ír, arról nem túlzás azt állítani, hogy filológiai rémregény. Minden egyes fordulata a kilopott céduláktól (Gergely György–Gergő Imre között) a buzgó ideológiai lektorok által elhányt, majd előkerült teljes E-betűs anyag sorsáig, olyan rémregény, melyet a hazai viszonyok ismeretével nem rendelkező olvasó a legélénkebb fantáziájú, antikommunista hollywoodi *scriptwriter* elmeszüleményének tartana, ha nem tudná, hogy Viczián János nem csupán felkészült filológus, hanem a tudományos igazság kimondásának tántoríthatatlan híve is, tehát valóságos eseményekről tudósít. Reméljük, bevezetője a könyvtár szakon kötelező olvasmány lesz, hogy a fiatalabbak értesüljenek arról, az elmúlt kor diktatúrája a magyar tudományos élet háttérhálózatának még a hajszálcsőrendszerébe is sikeresen behatolt.

E sorok íróját is mélységesen megdöbbenette az ELTE könyvtár szakos hallgatói számára készített jegyzet vélekedése Gulyásról, melyet a munka folytatója, Viczián János is használni kényszerült egyetemi hallgató korában: „Gulyás Pál minden látszólagos szorgalma mellett sem rendelkezik Szinnyei József erényeivel. Tárgyilagosságnak semmiképpen sem lehet munkáját nevezni. Nem fukarkodik a rosszindulatú megjegyzésekkel, hamis, félrevezető értékelésekkel, különösen, ha a haladó magyar irodalom egy-egy alakjáról van szó...” Az egyetemi jegyzet szerzőjét Szentmihályi Jánosnak hívják. Amikor e sorok írója felkeresett a British Museum könyvtárában, hogy a legfrissebb nemzetközi reference-anagról tájékoztassam, amit készségesen meg is tettem, nem tudhatam, hogy mire oktatja a magyar könyvtár szakosokat. De azt tudtam, hogy Gulyás nemcsak az újabb írókat leltározza, hanem Szinnyei anyagát is kiegészíti, s azt is tudtam, hogy a legaprólékosabb bibliográfia Adyról vagy Babitsról a Gulyásban található meg, s most már azt is tudom, hála Viczián János fáradozásainak, hogy ugyanez vonatkozik Kossuth Lajosra, Kosztolányi Dezsőre, Kölcsey Ferencre vagy éppen Lukács Györgyre is.

Most csak abban reménykedhetünk, hogy tető alá kerül e monumentális sajtó alá rendezés, a teljes „Gulyás”, melynek buktatóit, különleges nehézségeit, ezernyi gondját (nemcsak az anyagiakat), a fölösleges vesződségek garmadáját, a megrongált állapotban lévő kéziratok fáradságos sillabizálását, senki nem ismerheti olyan mértékben, mint Viczián János.*

CZIGÁNY LÓRÁNT

* A *Magyar írók élete és munkái* folytatásának szerződését 1997-re az OKTK nem hosszabbította meg. – Szerk.